

„Сонцем загоню найвищий гол”:
зміст і форма поетизації спорту
в українському футуризмі

Поетика футуризму загалом і поетика українського футуризму зокрема серед своїх базових елементів кристалізувала домінуючу оновлення. Нова людина, яка проступала у мистецтві футуризму через „нову мову”, вбирала в себе майже всі найсучасніші особливості бурхливого ХХ століття, яке тільки починалося. Швидкість і рух, кінематограф і музика, що виходили за межі лінійності, десентименталізація почуттів та культ тіла були ознаками доби, в яку жили й творили футуристи – все це потрапляло у футуристичне письмо, окреслювало специфічну канву образів і тем. А образи і теми, в свою чергу, входили в структуру футуристичного мовлення. „Футуристи бачили себе «працівниками слова», а не «письменниками» чи «мистцями», а їхнє справжнє покликання не практика «літератури», а випробування її меж і межових можливостей” [Ільницький, 2003: 255], що й покликало митців відмовлятися від високої та вишуканої лексики й манери написання текстів. Хоча вони вважали, що навіть застарілі прийоми могли поновлювати свою свіжість, таким чином, „реставруючи” поетики модернізму, символізму, неокласицизму, імпресіонізму, романтизму й реалізму [Ільницький, 2003: 253].

Про особливості „мовних ігор” українських футуристів (М. Семенка, В. Коряка, М. Скрипника та багато інших) в українському літературознавстві писалося багато. Зверталися до цього пласту української літератури зокрема: А. Біла, О. Ільницький, Р. Мельників та ін. Ми ж представимо власну спробу реконструкції дискурсу спорту в текстах українських футуристів – визначимо

основний мотив та вияв форми у значенні „тіла” вірша (метрика, ритміка, строфіка, фоніка).

Футуристи свою творчість уважали метамистецтвом – „органічне входження деформованого мистецтва в атмосферу науки, техніки, спорту” [Льницький, 2003: 242]. Зокрема, лексема „спорт” наголошувала на „діяльності” та „активності” [там же]. А одним із побажань АсКК стало: „варто впроваджувати фізкультуру, спорт, особисту гігієну та культуру відпочинку” у життя [Льницький, 2003: 114]. Захоплення спортом у 20–30-х роках ХХ століття вплинуло не тільки на соціум та виховання підростаючого покоління (Постанови ЦК РКПб, ЦК ВКП(б) щодо впровадження всесоюзного фізкультурного комплексу у школи та спортивні секції, зокрема, створення різнорівневих комплексів (різновікові та різностатеві) „Готовий до праці і оборони СРСР” (ГПО) та „Будь готовий до праці і оборони СРСР” (БГТО), які були основою державної системи фізичного виховання, направлені на зміцнення здоров’я, усесторонній фізичний розвиток радянських людей, підготовку їх до трудової діяльності та захисту Батьківщини), а й посилило увагу тодішньої молоді до стану власного фізичного тіла й міцно увійшло пропагандою здорового образу життя та художніми образами – до літератури [1].

Оскільки „первинний досвід фізичного і соціального світу винятково тілесний”, то нею (тілесністю) й „[...] визначається можливість самої присутності у світі й ефективність самореалізації” – образи власного тіла спонукають звертатися до власного Я й „стверджують його центральне положення у світі” [Червінська, 2010: 22] – „тіло вписане у світ, як і світ з усіма його значеннями – у нього” (М. Мерло-Понті). Фактично, тіло є єдиним видимим аспектом, при посередництві якого людина виявляє свою ідентичність. Така багатообразність, в якій ми виявляємо і власну тілесність, й розглядаємо тіло як знання (традиційні значення тілесних проявів, стандарти реакцій, поведінки, тілесні практики тощо), пояснює, що „тілесна схема є соціальним продуктом” [Червінська, 2010: 24]. Як вище зазначалося, соціум

щиро, легко й із задоволенням прийняв програми радянського керівництва у напрямку фізичної культури. Не стояли осторонь й письменники, які, як і більшість „соціалістичних” людей, приділяли увагу наповненню свого тіла як фізичного, так і духовного. Наприклад, М. Йогансен захоплювався спортом, зокрема довгий час грав у футбол [Смолич, 53] – спогади його сучасників підтверджують це: „височенький, стрункий і широкоплечий хлопець, виразно спортивної зовнішності” [Смолич, 57]; „Вело. Ковзани. Споряди. Теніс. Ну і, звісно, футбол” [Смолич, 61]; підтвердженням захоплення водним спортом було „чудово витесане двобічне весло до байдарки”, що висіло у „великій просторій кімнаті з двома широкими вікнами” [Смолич, 61]; чудово грав у більярд („Був з Майка більярдист незрівнянний і ніким не переможений”) [Смолич, 67]), часто – у шахмати [Смолич, 77].

Г. Шкурупій у публіцистиці „Монтаж слова” [Шкурупій, 2013: 700] наголошував: „ПАМ’ЯТАЙ: Про наукову організацію праці, фізкультуру, науко-техніку, про новий побут”. Його поради щодо „нового побуту” насамперед стосувалися здорового способу життя без алкоголю (!) та праці на благо рідної країни [Шкурупій, 2013: 180–182]: „Використовуй і день відпочинку свідомо, / не пияч по пивних або вдома”; „Пам’ятай! / Що із хворих рук пияк / завжди виходить потворний брак // Полічи! / Коли кожний до пляшки притулить рот, / Скільки збитків припаде на завод?”.

Особлива увага приділялася умінню поведіння на воді. Так, Юрій Палійчук закликав у вірші „Вчіться плавати!” [Палійчук, 2014: 364–366] до активної дії плавання: коли отримуєш задоволення, не боїшся втопитися та виходиш з води „чистим”:

Невже ж це вас за живе не бере,
невже ж і ви не змогли б
пливти од берега, далі, вперед,
на свіжість, на хвилі, на глиб.

Вірш Валер’яна Поліщука „Спортсменка” [Поліщук, 2014: 381–382] описує дівчину-пловчиху, яка пірнає з вишки у воду.

Автор захоплюється красою тіла, смакуючи кожне слово в його описі та відтворюючи хронологію стрибка:

Блискуча кожа позначилась обрито м'язами.
Їй подих захватом підвів два пагорки на грудях, –
І синь, і тиша, вітерець, і простір.
Ось сплеснула долонями –
Їй натягнута струна її блискучої постави
Хитнулася на край.
Стрибок підкинуто в повітрі,
Жовтавою дугою мов блиснувши,
Полетів униз.
Опуклі лінії на животі співають,
Окреслюють побіжно стегна,
Вібрують литками,
Щоб бризнути у пальці ніг,
Керуючи польотом.

Звернімо увагу, якими засобами й способами послуговується автор у зображенні дійства. Насамперед варто сказати, що вірш астрофічний, вільний. Вільність дотримується як у метрі (переважне застосування ямбу із нечастим переходом на хорей), так і у ритмі (від двох до семи стоп), що можна трактувати за поліметричну форму. Цікава картина розгортається не тільки у живописанні стрибка дівчини, а й у стилістичних та фонічних повторах. Наприклад, рядок „І синь, і тиша, вітерець, і простір” з'являється п'ять разів: перший, дещо змінений, ніби вступ до вірша („І тиш, і вітерець, і простір”), далі: після опису самої вишки, після „зафіксування” й „зосередження” тіла дівчини в одній точці кладки перед стрибком, одразу після стрибка та в кінці вірша. Такому використанню є виправдання, оскільки всі лексеми рядка (заспокійлива синь води, тиша на трибунах, легкий вітерець (зменшувальний суфікс на позначення применшення сили вітру), простір – завмерлі глядачі) наполегливо „промовляють” про закінчення якогось дійства (зачин, опис вишки, остання хвилина напру-

ги / заспокоєння спортсменки, тиша глядацьких трибун після занурення її у воду та кінцівка тексту як завершення події).

Найцікавіше розгортається ситуація у розподілі слів / фраз кінця рядків, оскільки кінцева рима відсутня, то саме вони стали „ключовими” додатками до усього вірша, тобто, за ними „прочитується” зміст (наше розмежування знаком || після ключової фрази, що повторюється 5 разів – К.О.): синява води – в дальній простір – на воді – простір|| – у легких зламах – дерев’яних – узором – постала вишка – простір|| – постава – наблизилась – і – верх площадки – натуго – потягнулись жили – обліто м’язами – на грудях – простір|| – сплеснула долонями – постави – хитнулася на край – в повітрі – мов блиснувши – униз – співають – стегна – литками – у пальці ніг – польотом – ковзнувши – в гострий клин – в воду – сплеском – на очах – постає – шипливим – перлів – злива – шипіння – простір|| – позначається – шматка – прорива поверхню – ляски по воді – лягає навznak – до хвильних її форм – засмагів – один акорд – і простір||.

До активних видів спорту, які сприяють зміцненню м’язів, розвиненню фізичної сили, покращують здоров’я, загартовують дух тощо, відноситься й футбол. Як відомо, його розвиток припадав на середину XIX століття, а широке розповсюдження, професійне становлення та завоювання популярності – в кінці XIX – початку XX століття [2], зокрема, 13 травня 1927 року у Києві створено славнозвісний футбольний клуб „Динамо” (флагман українського футболу).

Так, Олекса Слісаренко ситуацію в країні метафорично представив футболом в однойменному вірші [Слісаренко, 2014: 510]: спочатку сірим днями („Сьогодні сіро, / Як на душі у інтелігента”), поетами, „схильними” до унормованих форм та змісту, розвінчанням творчості яких й виступали авангардисти („Похнюпили носа / Виспівані Грінченком верби... / Так ліг би і вмер би. / Хай би Сосюра дячком гундосив! / У журналах зарябіли б рядки: / «Вінки на смерть поету»”) та кліше художньої літератури („А на селах смачно б курили дядьки / Жалісні сонети”).

Автор сподівається на молодь, вірячи у майбутнє соціалізму, й стверджує метафорою „Завтра ж буде сонце! / Золотим м'ячем його покотять / Дні – веселі комсомольці!”. Себе ж уявляє не останнім в устремлінні розбудови країни, уявляючи, що на „чорному полі” завжди є місце перемозі світла:

Стану й я голкіпером моторним
Грати в золотий футбол
І на полі стоптаному, чорному
Сонцем загоною найвищий гол!

Цікаве наповнення „тіла” цього вірша метрико-ритмічним малюнком. Більша половина вірша написана дольником – наче певні „непорозуміння” зі світом розхитують ритміку, не дають можливості „вирівнятися” у поглядах та настроях (сірий колір дня, похнюплені верби, згадка про смерть, жалісливі сонети). Решта рядків метрично вирівнюється у хорей, хоча ритміка змінюється від трьох до п'яти стоп, залишаючи за собою вольність: важко прогнозувати гру у футбол – навіть гравці (у нашому випадку – автор-голкіпер), маючи мету досягти перемоги, не завжди у змозі подолати суперника.

Серед кінцевих рим вірша „Футбол” лише три пари – точні (ВЕРБИ – вМЕР БИ (складена), РЯДКИ – дЯДЬКИ (глибока), футбол – ГОЛ); решта шість – неточні (інтелігЕНТа – елемЕНТи, нОСа – гундОСив, поЕТу – сонЕТи, приворОТі – покОТять, сОнЦе – комсомОльЦі, мотОРНим – чОРНому (різноскладова)); а одна – ледь дотягує до означення „рима” (радше казати, що подібна голосним наголошеним звуком до асонансної рими (сІро – мІряються), але слово „міряються” виділяється з тексту гіпердактилічною клаузулою!). Як бачимо, астрофічність вірша, вільність у метрі та ритмі, неточність (фактично, вільність) у виборі римованих слів – як гра у футбол: рух по полю за законами, але гравці діють відповідно до ситуації.

На межі ХІХ–ХХ набули розвитку й ті види спорту, що пов'язані з механізмами та людиною, наприклад, планеризм,

українськими центрами якого стали міста Київ, Харків, Одеса (організація перших аероклубів, аеросекцій, повітроплавальних товариств тощо). І в поезії першої третини ХХ століття мотив авіаторства часто використовується в різних інтерпретаціях. Наприклад, у поезії „Авіатор” [Семенко, 2014: 422] Михайль Семенко описує безпосередні враження від перегляду польоту. Тут обов’язкова присутність оркестру („мідяні звуки оркестри”, „сурми ревуть / кларнети розмовляють”), без якого у цей період не проходило, мабуть, жодне свято (а політ у небо – завжди таким і є) та юрби („юрма шумує / задерши капелюха”, „усміхи струять весело / усміхи очей хвилюють”, „юрма / юрма / гомінка / безжурна”). Неологізми (сміхострумки, мертвопетлює), метафори (кларнети розмовляють, усміхи струять, опій і кров клекоче, юрма гомінка), метонімії (мідяні звуки оркестри, юрма шумує задерши капелюха, душа в сонечних струнах, авіатор мертвопетлює) – психологічно насичують текст враженнями від побаченого. Всі образи (натовпу, оркестру, автора) підпорядковуються єдиному – авіатору, якому „немає ні до чого діла”, лише „мертвопетлювати” в хмарах. Верлібр та відсутність рими якнайкраще підкреслюють легкість, невимушеність, захопленість життям людьми („щасливим бути як юрма”), які тут і зараз отримують задоволення від „піруетів” льотчика.

В інших віршах „Авіаційний мітинг” Миколи Терещенка [Терещенко, 2014: 568–569] та „Аерокоран” Гео Шкурупія [Шкурупій, 2014: 85–92] провідний мотив – підтвердження змін і в країні, і на планеті, та передбачення змін у суспільстві на різних рівнях: політичному, культурному тощо. Наприклад:

І вже не ескадрилья,
а мільонна сльота
розправить завтра крилля
і винесе пілота
із поля і з завода
на інший, ширший шлях,
до зор, під їхній стяг

[Терещенко, 2014: 569];

В ритмах пропелеру
АЕРО,
в гармонійних, співучих звуках,
я майбутнього
еру
відчув!

[Шкурупій, 2014: 85].

Метрично-ритмічне „тіло” вірша Терещенка – поліметрична форма, де ямб ніби „мережить” хорейними рядками, що створює певний легкий перехід від лексем на позначення висоти („вгору / вище бору, / грому” (-U|-U-U-U); „вгору рветься” (-U-U); „тільки вітер свище” (-U-U-U)) до розмови про зміни в душі:

щоб кожен замість серця	U-U-U-U
почум мотор у грудях,	U-U-U-U
що вгору,	U-U
вгору рветься,	-U-U
і стугонить у грудях...	UUU-U-U

[Терещенко, 2014: 568–569].

Як бачимо, найчастіше автор зумисне „ділить” ямбічний рядок (що вгору, вгору рветься U-U-U-U), позначаючи таким способом ключові слова та фрази, які вже у новому положенні стають хорейними (див. схеми навпроти рядків).

При обмеженій кількості епітетів насичення поезії авторськими неологізмами (повітро-ескадрилля, проперелиться-мчиться, повітро-фльота), метафорами та метоніміями („вітер свище”, „вітер крає птиця”, „звивається пропелер”, аероплан „і цокотить, і кличе...”, „щоб кожен замість серця / почув мотор у грудях”, „і стугонить у грудях”, „а мільонна сльота / розправить завтра крилля”, „скликає цілий світ / авіаційний мітинг” та под.), лексемами на позначення повітря, неба, високості тощо,

повторами відповідних лексем створює вибуховий ефект захоплення, свята й надії. Навіть певна „розхитаність” рим та почасти оригінальність (аеродрОмУ – вГОРУ – БОРУ; повітро-ескадРИЛЛЯ – кРИЛЛЯ; пТИця – проперелиться-мЧИТЬся; аеропЛЯН – майдАН; фльОТА – пілОТА – завОДА; шляХ – стЯГ), а також звуковий курсив (ПрОПЕлеР – ПОПЕР; проперелИТЬСЯ-мЧИТЬСЯ) додають відтінок свободи простору.

Отже, провідними мотивами проаналізованих нами текстів футуристів, пов’язаних зі спортом, можна визначити у двох напрямках: безпосередній опис спортивних дійств та людей у спорті й прагнення поетів відобразити активність руху фізичного, „технічного” і „формального” тіла вірша в устремлінні до кращого майбутнього країни із розхитуванням певних формальних та змістових рівнів вірша (мотиву, метрики, ритміки, строфіки, фоніки).

Література

- Ільницький О., 2003, *Український футуризм (1914–1932)*, перекл. з англ. О. Тхорук, Львів.
- Речник української культури. Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах*, 2003, Київ.
- Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки): Антологія*, 2014, Упор. О. Коцарев, Ю. Стахівська; передм. О. Ільницького, Київ.
- Червінська Т., 2010, *Феномен тілесності в соціокультурному та семантичному вимірі, Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: збірник наукових праць*, Вип. 10, Київ.
- Шкурупій Г., 2013, *Вибрані твори*, Упор. О. Пуніна, О. Соловей, Київ.

Интернет-джерела

1. *Готовий до праці і оборони СРСР*, <http://vseslova.com.ua/word>, доступ 15.06.2015.
2. *Історія футболу*, <http://uk.wikipedia.org/wiki>, доступ 15.06.2015.

„Słońcem strzelę najwyższego gola”:
treść i forma poetyzacji sportu w ukraińskim futuryzmie

Streszczenie

W artykule analizowane są teksty futurystów według tematów związanych ze sportem. Zawarte w nich tropy mogą być analizowane na dwa sposoby: bezpośredni, czyli prezentację wydarzeń sportowych i ludzi sportu oraz dążenie poetów do oddania aktywnego, fizycznego, „cielesnego” i „formalnego” ruchu ciała-wiersza w poszukiwaniu lepszej przyszłości kraju z pewnym rozluźnieniem poziomu formalnego i semantycznego wiersza (tematy, metryka, rytmika, strofika, zestrój dźwiękowy).

Słowa kluczowe: sport w poezji, futuryzm ukraiński, strategie poetyzacji

„I'll shoot the highest score with the Sun”:
the content and form of using poetry
in sport in the Ukrainian Futurism

Summary

The article examines futurists texts which topics are related to sports. Texts are analyzed in two ways: directly by presenting sport events and athletes or as a desire of poets to show active, physical, «carnal» and «formal» body movement-poem in search of a better future of the country with a certain distance from formal and semantic level of poem (themes, metrics, rhythm, general scheme of poem, phonological harmony).

Keywords: sport in poetry, Ukrainian Futurism, strategies of using poetry.

„Сонцем забью найвысший гол”: содержание
и форма поэтизации спорта в украинском футуризме

Резюме

В статье анализируются тексты футуристов по темам, связанным со спортом. Эти элементы могут быть определены двумя способами: прямым – презентацией спортивных событий и людей в спортеб а также стремлением поэтов передать активное физическое, «техническое» и «формальное» движение тела стиха в поисках лучшего будущего страны с неким ослаблением формального и семантического уровней стихов (темы, метрики, ритмики, строфики, фоники).

Ключевые слова: спорт в поэзии, украинский футуризм, стратегии поэтизации

Informacje o autorce: doc. dr Oksana Kudriaszowa – wieloletni pracownik Katedry Literatury Ukrainńskiej, Komparatystyki i Komunikacji Społecznej Kijowskiego Uniwersytetu imienia Bohdana Hrinchenki, obecnie – współpracownik Katedry, Kierownik Działu Studium Doktoranckiego i Habilitacji ww. Uczelni. Specjalistka w zakresie systemów wersyfikacyjnych i poetyki tekstu wierszowanego.